

**CONFLICTES ANTISEYORIALS A LA FI DE
L'ANTIC RÈGIM.
EL CAS DE BÉTERA (1746-1814)**

AUTOR:

©1999, Joan Manuel Pons Campos

ANTECEDENTS GENERALS.

Un canvi en la mentalitat de la classe camperola valenciana es produí al segon terç del segle XVIII. Es caracteritzava per un rebuig vers l'arrogància i l'augment de la pressió que exercien els senyors feudals.

El punt de partida es situa en el moment de l'establiment de les modernes *Cartes-Pobles*, és a dir, a començament del segle XVII. D'una forma més o menys generalitzada, les *Encartacions* ampliaven les bases fiscals i territorials del domini senyorial retraient, amb el temps, el progrés econòmic i social dels vassalls.

Després d'unes reaccions molt aïllades (per exemple, el 1672 contra els monjos de la Valldigna i el 1689 en el Camp de Morvedre), la primera agitació camperola contra els senyorius que es manifestava de manera violenta i amb una ampla repercussió, va tenir-ne lloc el 1693, coneguda amb el nom de *Segona Germania*. No ateses les reclamacions, pobles del sud del Regne (la Marina) es van aixecar en armes considerant il·lícites les dures condicions que imposaven les *Cartes-Pobles* i la iniquitat de l'administració senyorial. Malgrat ser sufocat dels moviments, no s'acabà amb l'esperit de les reivindicacions, que va perdurar força latent ⁽¹⁾.

Menys encara contribuí amansir els ànims la Guerra de Successió (1702-1709). Els camperols es van inclinar del costat dels Austriacistes (*maulets*), en contrapunt al seus senyors que ho van fer recolzant vivament al futur Felip V (*botiflers*). El motiu més convincent per a l'alineació dels homes del camp no va ser un altre que el propòsit de l'arxiduc Carles d'assolir la incorporació dels pobles de senyoriu a la Corona, fent desaparèixer, doncs, les opressores *Cartes-Pobles* ⁽²⁾. Però, la sort va estar del costat d'en Felip i tot d'una acabada la *Guerra* es pogué comprovar com els nobles augmentaven l'autoritat i la pressió econòmica cap als seus vassalls, emparats per

l'hegemonia absolutista del nou rei. El Borbó havia llevat del mig els Furs propis del Regne, però, pel contrari, no va atrevir-se a invalidar els “furs” privatis dels nobles als seus senyoriis, ço és, les ja odioses *Cartes-Pobles*, que, en part inspirades en els Furs, no sols romangueren incòlumes sinó que, a més, es tornaren susceptibles d'interpretacions abusives, partint d'aspectes no compresos o ambigus.

Això mateix, acompanyat del desenrotllament econòmic del camp (rompiment de noves terres, introducció de nous conreus, augment dels preus dels productes, etc.), evidentment sempre en benefici dels senyors terratinents, i per la coincidència d'una fase de recuperació demogràfica –la població rural assolí, amb escreix, la que hi havia abans de l'expulsió morisca–, va intensificar la consciència d'injustícia vers el règim feudal.

Les diverses crisis alimentàries i la conseqüent alça dels preus dels cereals, alhora provocaren desordres a les ciutats els anys 1766,1793 i el 1801, en solidaritat amb les reivindicacions del camp contra l'opressió dels senyoriis ⁽³⁾, que, així mateix, trobaren suport en el pensament Il·lustrat.

En els darrers moments restaren presents les reivindicacions davant les lluites antinapoleòniques. Quan esdevingué l'alçament contra els enemics francesos (1808-1809), la reacció més immediata i generalitzada dels pobles valencians fou la de negar-se a fer complir els pagaments de les prestacions senyorials.

Tots els plantejaments anteriors van ser utilitzats pels diputats valencians a les Corts de Cadis, que finalment, el 1811, aconseguiren l'abolició dels drets feudals i posar fi a l'Antic Règim. Però amb això no s'exhaurien els problemes reivindicatius dels sotmesos a l'autoritat, ara tan sols territorial, dels senyors, com tindrem l'oportunitat de veure més endavant.

La bel·ligerància als senyoriis no fou de caire armat. Es tractava d'enfrontaments contestataris promoguts entre els senyors i els seus vassalls, i viceversa, representats els darrers pels ajuntaments.

El mitjà més emprat per a fer valer la “protesta” va ser l'inici de plets davant la Real Audiència de València. Alguns pobles, però, acudiren a la Corona instant la reversió del

senyoriu a la mateixa, segons lleis donades per Carles III i Carles IV, atenent-se a condicions molt especials, encara que la majoria dels casos no prosperaren.

En definitiva, podem finalitzar esta part introductòria dient que van ser un processos molt complexos en dur-los a terme, que rarament finalitzava amb una sentència favorable als pobladors dels senyoriis.

EL CAS DE BÉTERA.

Bétera, com la resta de poblacions baix domini senyorial, va tenir com al·legats davant la institució pertinent les diverses interpretacions que es podien fer de la pròpia *Carta-Pobla* ⁽⁴⁾ i els abusos que cometien els arrendadors de la Baronia. En especial, van ser conflictius els capítols referents als monopolis (el XVII) i els que esmenten els drets privatis i exclusius de la senyoria (capítols XVIII al XXI i XXIV al XXVI). També s'ha d'afegir el intent, en especial als moments més precaris, de sostreure's de l'abonament dels impostos de les collites.

Almenys, s'han conservat cinc expedients a l'Arxiu General del Regne de València que fan referència als plets instruïts entre el baró, marquès de Dos-Aguas, i l'ajuntament de Bétera, durant un període comprés des de l'any 1746 al 1814.

El començament de la sèrie de litigis coincidí amb una conjuntura força canviant al poble, situació que és necessari comentar, ja que de la mateixa es desprengueren els fets. En primer lloc, és el precís moment d'un rellevament de la família baronial. La mort del baró, en Guillem Manel Rocafull i de Rocabertí, comte de Peralada, el 1728 sense deixar-ne descendència i sense nomenar-ne cap successor, obrí un període de quasi vint-i-cinc anys de disputes per seus dominis. Mentre que els títols catalans havien quedat a Catalunya en mans de membres de la família Rocabertí, els del regne de València eren ambicionats per la família Rabassa de Perellós, marquesos de Dos-Aguas, emparentada amb lligams llunyans amb el darrer senyor. Per altra banda, també volia

fer-se amb el títol el marquès de Boil, en Josep Boil d'Arenós, sota la pretensió de que tornar les possessions als Boil, d'on s'havia originat el vincle. La resolució judicial va ser favorable a la primera família en juliol del 1751 ⁽⁵⁾.

El fet sembla que fou decisiu per a la creació d'una consciència negativa entre els veïns de Bétera: la irrupció d'uns nous senyors que fins aleshores res havien tingut a veure amb la població, desconexedors, per tant, de la seua realitat social; a més, els Rabassa es caracteritzaven per ser una de les aristocràcies més pròsperes del Regne, que exercien el seu poder basant-se en el mercantilisme pur dels territoris que els eren propis ⁽⁶⁾.

Per altre costat, tenim l'expansió demogràfica de Bétera. Les dades de població ens il·lustren d'una forma molt eloqüent el fenomen: del 1713 al 1735, la població pujà un 13'9 per cent, i d'ací al 1768 –data en la qual es reinicià el primer plet–, un sorprenent 110 per cent. És a dir, que els 635 habitants que hi havia al final del primer període, trenta-tres anys després van passar a convertir-se en 1.600. Encara que la població va patir minvades als anys següents fins l'acabament del segle XVIII, la puja experimentada al llarg de la centúria és pot qualificar de molt espectacular: un 142 % (entre els anys 1692 i 1798) ⁽⁷⁾.

Un creixement tan gran com el que acabem de veure no es pot entendre sense l'acompanyament d'una sensació d'aclaparament, percepció que degué provocar entre els veïns la necessitat d'aconseguir un espai on desenvolupar-hi activitats essencials en benefici propi. Això, justament, era el que impossibilitava el règim feudal, i serà, en el fons, un dels motius principals de les reivindicacions als plets.

Tocant l'aspecte econòmic, s'explica a la perfecció el comentari que insereix el botànic Josep Cavanilles a les *Observaciones...* ⁽⁸⁾ sobre una important font d'ingressos personals dels habitants de la vila. Hi recrimina als veïns de Bétera l'extrema dedicació a l'espart i llur semielaboració en perjudici del potencial agrícola que el territori, amb una bona cura, els hi podia retre. Però la raó d'esta actitud és evident puix els camperols no tenien la facultat d'estendre els conreus per pròpia voluntat ja que eren tots colons emfiteutes del senyor. Sembla, per les paraules del mateix Cavanilles, que el senyor sí que ho va fer, però en terres abans improductives i sense escometre cap valorització del

terreny ⁽⁹⁾. Per augmentar la productivitat de les noves terres, la senyoria va atreure un gran nombre de jornalers. Les dades que aporta el cens de població del 1787 (*Cens de Floridablanca*) així ens ho evidencia ja que dels 330 veïns que es dediquen als quefers agrícoles, més d'una terça part, ço és, 130, són bracers –una de les causes, doncs, del ràpid desenvolupament demogràfic–. Tot això donà lloc a que els llauradors arrendataris es limitassen a produir tan sols el just per afrontar els compromisos adquirits amb la senyoria, per a la subsistència i, marginalment, per a crear un insignificant excedent per a vendre al mateix poble. A canvi, sí podien obtenir importants beneficis particulars mitjançant l'exploració de l'espart. Precisament, la qüestió de la manufactura de l'espart va estar ben present al començament del litigi davant que s'exposa, però també va tenir altres connotacions bel·ligerants entre el gremi d'esparters, esportellers i espartenyers de València que es van dirimir als tribunals i, fins i tot, davant del rei ⁽¹⁰⁾.

Per afegit, tot el període dels conflictes estigué marcat per una sèrie de crisis agràries, ocasionades per les “males anyades” i per altres motius amb repercussió directa en el camp i, òbviament, damunt la població. De ben segur que les condicionaments senyalats no feien altra cosa que empitjorar els ànims dels camperols, obligats, malgrat l'adversitat, a fer front als censos i a la partició dels fruits. Sense poder fer al·lusió a les conseqüències en la població, car que no ens han arribat, tenim les dades següents: anys 1748-1751, 1757-1759 i 1765-1766, de sequera i, conseqüentment, d'escassetat de productes agrícoles (el bienni darrer va anar acompanyat d'aldarulls populars); 1756, una plaga podrien dir-ne “bíblica” de llagosta; 1772-1773, 1780-1781, carestia d'ordi i anys de fam; 1784, epidèmia Terciana amb tifus: moren 20 habitants a Bètera; ⁽¹¹⁾ 1788-1791, catastròfica collita de blat i d'ordi; 1804, Febre Groga.

En definitiva, un panorama propiciatori, sense dubte, per a fer possible la tensa situació que es va viure.

Vegem tot seguit com es van desenvolupar els conflictes.

CONTRA L'ÚS D'HERBATGES I DE LLENYA (1746-1750 I 1767-1775)

L'any 1746, el Procurador de la Baronia es queixava perquè el bestiar dels veïns depassava els límits permesos per a l'ús comunal de les pastures (lloc que ocupava un extrem del terme, distant de la població), endinsant-se en les zones reservades a la senyoria. El mateix feien els vassalls per a proveir de llenya les seues llars i per extreure l'espert necessari per a les manufactures.

Protestaren alguns veïns per allò que consideraven injust, acorrent a la Real Audiència per iniciar un plet en nom de certs particulars. En un primer moment, adduien que no podien adonar-se'n de les fites que limitava la zona, bé perquè no estaven presents en algunes bandes, o ja fos perquè es trobassen totalment malmeses. Per a la seua defensa, el Procurador va presentar a la Cambra de la Real audiència un document datat el 1703 on es feia una acurada relació sobre les restauracions dutes a terme en totes les fites. La Cambra, veient les contradiccions, començà a passar declaració als veïns.

Les excuses van prendre altres direccions. Afirmaven els veïns, i no exempts de raó, que la devesa o "boalar" exclusiu de la vila on pasturava el ramat s'havia tornat insuficient, atès que "*s'ha aprofitat de forma inconclusa el veïnat*", el qual, al mateix temps, havia sofert un augment "*de més de cinquanta veïns*" i que, en conseqüència, també va haver una puja de "*les cavallerisses de conreu, i fins més de quatre mil caps del bestiar de llana i de cabrum*"⁽¹²⁾.

Arribant a eixe punt, el 1750 van ésser interromputs els autos davant d'eminent nominació d'un successor de la Baronia, la qual cosa afavorí l'emudiment de la qüestió fins reprendre-la dèsset anys més tard.

Però no es pot dir amb això que no va existir cap altre enfrontament durant el interval de temps. El va haver i sembla que molt greu, encara que els documents disponibles no ens assenyalen el motiu –tal vegada en relació amb uns aldarulls derivats de la crisi dels 1756-1759–. El 1758, la situació era tan caòtica que es va requerir la presència a Bétera d'un Jutge de Residència. Establint-se al castell, el jutge va fer públic un Edicte, el qual hui dia es podria titllar com el d'un autèntic "estat d'excepció". Es prohibia als veïns

que portassen armes de qualsevol tipus i pals desproporcionats; ningú podia circular cobert de roba ni amb el rostre tapat; no s'havia d'admetre persones estranyes ni rodamóns; cap persona havia de parlar malament, ni cantar de dia ni de nit. També quedaven prohibits els jocs de pilota, de naips i de dames i que als vespres ningú gosés eixir als carrers de la vila ni aturar-se als cantons. Tothom havia de tenir cura dels carrers, que, a més, els devien mantenir ben nets i sense cap animal deambulant. Els preceptes anaven acompanyats de sengles punicions, tant de caire pecuniari com carcerari. Dissortadament no podem vessar més informació damunt l'afer ⁽¹³⁾.

El plet es va reobrir el 1767. Actuava ara com demandant tota la vila representada pel "*Concejo, Justicia y Regimiento*".

L'Ajuntament al·ludia en esta ocasió que la vídua de l'anterior baró, curadora del seu fill i successor en Giner Francesc de Rabassa de Perellós i Lanuça, de cap manera podia arrendar les pastures, la llenya i l'herba del boalar a forasters ni a veí particular. En tot cas, l'ús dels dits serveis havien de romandre per a l'aprofitament i l'utilitat dels veïns, de les cavallerisses i de la dula (ramat que pertany a tot el veïnat). A més, exigia l'ajuntament la llibertat de per pasturar el ramat a qualsevol indret del terme i que el boalar propi del poble estigués expedit d'arrendataris. La curadora exhibí els privilegis concedits a la Baronia que feien referència al cas, com a prova irrefutable del seu domini vers els drets qüestionats.

Tanmateix, a altre moment del procés, el *Concejo* al·legava la inexistència d'un capítol a la *Carta-Pobla* que fes esment als boalars. La Cambra hagué de recordar als demandants que la venda o l'arrendament dels *Herbatges* estaven protegits per Fur atorgat pel rei Martí als llocs de senyoriu, a la primera meitat del segle XVI, la qual cosa deixava sense arguments tota pretensió al respecte per part de l'Ajuntament.

El 1769, mentre eren dirimits els Autos, al poble es respirava un ambient de crispació. En coalició amb l'escrivà, l'alcalde Major, n'Andreu Fuster, no deixava al *Concejo* de la vila continuar amb el plet, tampoc que es pogués realitzar una derrama entre els veïns per tal d'afrontar les despeses del mateix. Els aldarulls contra els dos personatges van ser freqüents. Un bon dia fou escopetejada la finestra de l'esmentat Fuster i penjat un cartell que duia escrita una amenaça de mort si el marquès no

s'avingués a llevar-li el càrrec. El fet fou denunciat pel propi marquès a la Sala del Crim de la Real Audiència. Fins i tot, ignorant els causants, foren fets presoners el Síndic Personer, el Diputat del Comú –càrrecs creats per l'abastament de productes bàsics, a conseqüència de l'avalot de 1766– i també dos regidors. Van ser empresonats a les Torres de València durant un mes, fins que feren les declaracions. En eixir sota fiança, posaren una demanda davant el *Consejo de Castilla* exigint la cessació del dit alcalde ⁽¹⁴⁾. No és d'estranyar l'aversion vers la persona de l'alcalde Major i el desencadenament del fet, ja que malgrat d'ésser un conveí més, representava l'autoritat del marquès al poble, esforçant-se en seguir escrupolosament les seues indicacions, com era el seu deure, en contra de tot el col·lectiu al qual pertanyia.

La sentència definitiva del plet es publicà en desembre del 1775. Es declarava que:

“los vecinos sólo pueden rozar leña en el boalar para sus usos propios y llevar por él las caballerías de labranza y el ganado del abasto, por vía de servidumbre; y que el dominio de las hierbas y leña de todo el término de Bétera pertenecen al Marqués, aun las del territorio llamado Boalar Grande, con facultad de arrendarlas y usar de ellas como quisiese...” ⁽¹⁵⁾.

El pagament de les costes, que evidentment recaigué en els veïns, es perllongaren fins l'any 1782.

S'havia perdut, doncs, la primera lluita ⁽¹⁶⁾.

CONTRA EL DRET ABUSIU DE L'ALMÀSSERA (1781-1791)

Encara no havia transcorregut sis anys de la Sentència de d'anterior enfrontament, i sense haver-se liquidat totes les costes, quan sobrevingué un nou plet de conseqüències ben diferents.

El “*Cocejo, Justicia y Regimiento*” de Bétera interposava, el 1780, un recurs davant el Real Consell (*Innovació de greuges en l’observança i intel·ligència de la Carta de Nous Pobladors*), contra el marquès de Dos-Aguas per certs drets monopolistes no establerts a la *Carta-Pobla*. Es basava concretament la demanda, entre altres aspectes, en l’abusiu pagament que obligava als recol·lectors per cada molinada d’olives. La quantitat a satisfer suposava, aproximadament, vint-i-cinc reals de velló més que l’exigida normalment a qualsevol altra almàssera. Així mateix, el marquès els impedia acudir a diferents llocs per a moldre-les a preus més avantatjats, prohibició, encara que enregistrada a la Carta de Població, volia fer extensible a aquells individus que, posseint terres al terme de Bétera, residien a altres pobles de la contrada.

Davant tot això, el Real Consell resolgué, el 17 de març d’aquell any, ordenar al Marquès que cessés el cobrament de tot qualsevol tipus de contribució que no constés escrita de manera expressa als capítols de la Carta.

A les seues al·legacions, el Marquès negava les imputacions, tot afirmant que els veïns restaven en plena llibertat de dur les olives a les almàsseres properes. Però la realitat era ben diferent: induït per la ràbia, castigava al poble amb majors penes, ja que, com es va comprovar, a les exigències anteriors afegia ara el manteniment d’una ronda de fusellers amb la missió de sorprendre i posar pres a quants transgredien la seua llei; imposava, severes multes i comminava als recol·lectors que per escaldar les olives havien de dur per compte propi la llenya, cosa que revifava, en benefici del senyor, l’exacció del tall de la llenya. A més d’això, per cada peu d’olivera, o per cada molinada, els hi reclamava una porció d’olives –imposició que volia fer extensiva a les garrofes–. Per si no bastés, el recol·lector tan sols podia realitzar una passada per moldre-les, retenint-les a l’almàssera en l’estat que quedassen, ja que l’oli obtingut, d’una segona passada seria per al senyor.

En Francesc Broseta, alcalde ordinari de la vila, recolzant-se en la resolució del Real Consell, va fer públic un Ban ⁽¹⁷⁾ instant als recol·lectors d’olives a ajuntar-se a les portes de l’almàssera del poble per tal d’ajustar-se amb els drets que sobre la molinada de l’oli tractava el capítol XVII de l’*Encartació*. En el cas de no ajustar-se les obligacions amb les exigències del Marquès, els veïns podrien anar a moldre les olives

on més convenient els semblés. Per tal com el referit capítol no feia cap esment al tipus de càrrega pel servei, els recol·lectors optaren per la postura de desmarcar-se de dit capítol, contravenint manifestament els dictats del senyor.

Dos dies després, el Marqués inicià un plet contra la vila de Bétera. Feia súplica a l'Audiència que es presentés un oficial de la Sala per tal d'examinar *in situ* la qüestió i per a que prenguéss declaració als inculpats i a d'altres testimonis de la redacció i publicació del referit Ban, aplicant-li's les penes avinents, L'Audiència accedí enviant a Bétera un comissari que va prendre declaració a l'alcalde ordinari, al pregoner, en Pasqual Ximénez, al secretari, en Josep Alcanyiz i als síndics del govern municipal.

L'oposició de l'Ajuntament a l'autoritat del Baró es va fer cada vegada més radical. Estant el senyor amb la seua família a la masia de Massalconill, un servent fou enviat a per neu al poble. En Manel Casares, abastador del gènere, va oferir-se-la del mode acostumat, és a dir, de franc. En assabentar-se l'alcalde del fet, i emprant les mateixes armes que el Marquès, imposà al dit Casares una multa de dotze sous i tres dies de presó, perquè gratuïtat semblant no estava recollida a la *Carta-Pobla* i molt menys per a un *foraster*, tractament donat per l'alcalde que va ser tingut pel Marquès com una greu ofensa.

Després d'un acte "tant baix per a la seua condició", en Gener Francesc de Rabassa, tornà a suplicar la intervenció d'un oficial de la Sala. El comissari feu pública una crida suspenent totes les disposicions efectuades per l'alcalde. Als recol·lectors d'olives els va fer saber que "*guarden i observen en la molinada de les olives, sota la pena de cinquanta lliures*". La mateixa quantitat de la pena s'imposava a l'alcalde per raó de costes, però els veïns, reunits en junta per sèquies (d'Alfara, d'Alcudei, del Molí i del Camí de València), feren front al pagament, davant la irritació del senyor de la Baronia.

Al pregoner li feu lliurar el Ban original, i després, a l'alcalde, la clau de l'arxiu de l'Ajuntament, passant a inspeccionar-ho. Havent comprovat que es custodiava la Carta de la població, tots dos foren obligats a fer una nova declaració.

No sols els fets van tenir un pes específics e els autos, sinó també les "desvergonyides" paraules proferides per algú dels acusats contra el Baró, en especial la persona del pregoner, en Pasqual Ximénez, qui de valent arribà a dir que "*ja poden*

venir a desfer el que ha fet l'alcalde", o bé que "*el de la perruqueta –en clara al·lusió al Marquès– ja pot enviar una companyia de soldats, però tenim la fortuna de què han sortejat deu de cada companya, i no n'hi ha a València*", comentaris que li valgueren l'agreuement de les penes i l'aplicació d'uns autos personals.

Per donat que l'Ajuntament no es deixà esporuguir per les circumstàncies. Apel·là en moltes ocasions al Real Consell recaptant el seu parer i demanant l'ajut pel llastimós assumpte. El 1783, una carta de part de la Real Audiència donava la raó a l'alcalde; el Tribunal de la Sala segona es va veure obligat a alçar les penes que, en aquell moment, estaven fixades en 50 lliures per al pregoner i desterrament per dos anys del poble, a quatre llegües de la seua rodalia, per a l'alcalde.

Malgrat això, el Marquès no es resistí a recular en favor del seus vassalls, portant el plet endavant. Però tot era ja inútil; la decisió estava ben presa i el procés no va aportar cap altra novetat.

Pel seu costat, l'Ajuntament apel·lava l'any 1785 al *Consejo de Aragón*, demanant que assistissen al plet amb major nombre de compromissaris que el compostat per la Sala per ser-li favorable la Real Audiència ⁽¹⁸⁾.

La Sentència trigà prou i, a la fi, una altra Carta Reial donada a conèixer el 1791, ratificava tots els anteriors acords en favor de l'Ajuntament, L'Audiència, reconeixia que el Marquès s'havia excedit amb les impositions, afegint-hi que: "*l'alcalde donà la providència més adient que es pogués i es pot escollir en un conflicte com el que s'hi trobava*". S'ordenava l'aixecament de totes les penes als inculpats, "*restant subsistents els apercebiments, les condemnacions i les costes*".

La Real Audiència de València i el propi Marquès van haver de retornar les quantitats pagades al seu moment per causa de penes ja complides, inclús s'obligà a indemnitzar a l'alcalde i a d'altres persones pel període que van servir el desterrament –quantitats satisfetes totalment el 1796– ⁽¹⁹⁾.

En Vicent Palos, Procurador del Marquès, tan sols pogué fer una amonestació a l'Ajuntament: "*que d'ací endavant han de procedir amb més respecte i decòrum a la persona del Marquès*", advertència vàcua de contingut, quan la relació entre les dues parts era ja irreconciliable.

L'afer que acabem de exposar, mereix una consideració molt especial. Es tracta d'un reconeixement oficial i obert vers els abusos senyorials. I això fet des d'altres instàncies: és el mateix rei Carles III qui ho condemna mitjançant la carta transmesa a l'ajuntament el 1780 i en altres posteriors. També refusa en aquella la pròpia *Carta-Pobla* per no haver-hi tingut en compte els *cristians vells* que van quedar al poble –hui dia sabem que això es degué a que en l'*Encartació* van ser inclosos com si es tractés de *nous pobladors*, operació totalment il·legítima–.

D'haver procedit el monarca d'igual manera però d'una forma generalitzada amb tots els casos d'abusos senyorials al Regne, de ben segur que s'haurien estalviat molts de plets semblants.

Però, sens dubte, l'èxit va deure's a l'agudesa de l'alcalde ordinari, en Francesc Broseta, qui va saber apuntar ben amunt per a defensar els interessos dels seus conveïns.

CONTRA EL MONOPOLI DE LA TAVERNA I DE LA TENDA (1810)

El següent plet instruït no va tenir la transcendència dels anteriors, més si bé deixa molt clar l'oposició front el domini monopolista del règim senyorial al temps de les guerres napoleòniques.

El 1810, l'avanç de les tropes franceses en terres valencianes, va provocar l'abandonament del lloc per part dels pobladors –com era normal en estes circumstàncies–. Un gran nombre de veïns fugí cap a la serra per amagar-se, entre els quals hi havia els encarregats i arrendadors de la tenda i de la taverna del poble.

Aprofitat que s'havia instal·lat a Bétera una divisió de soldats francesos, l'alcalde va fer obrir dos de nous dels dits serveis, amb els quals pensava treure rendiment per a l'ajuntament. Amb l'obertura dels establiments es vulnerava el capítol XVII de la *Carta-Pobla*.

Passat el perill i una vegada havien retornat gran part dels pobladors, ambdós serveis romangueren oberts, encara que també es restabliren els de la senyoria. Hagué un requeriment per part del marquès de Dos-Aguas per a que es tanca-se'n el més aviat possible, davant el qual mostrà l'alcalde la seua negativa.

A l'abril començà un plet d'*Empar i Possessió*, interposat pel baró de Bétera personalment contra l'alcalde i contra el propi ajuntament que hi representava.

A penes durà el litigi uns pocs dies perquè l'11 de maig va ser feta pública la sentència –corroborada tot just un mes més tard–. S'obligava a l'alcalde i a l'Ajuntament el tancament de la Taverna i de la Tenda “*reponiendo las cosas al estado que tenían antes... a su costa... y que se abstenga de cometer igual atentado, bajo la pena de 200 libras*”⁽²⁰⁾.

CENSOS EMFITÈUTICS I PARTICIÓ DELS FRUITS (1814-1815)

La ocupació francesa dels territoris valencians situats al nord del Xúquer, va retardar, fins a setembre del 1813, el coneixement per part de l'ajuntament de Bétera del Decret signat per les Corts de Cadis el sis d'agost del 1811. En aqueix s'abolia la supervivència del règim feudal, és a dir, els drets jurisdiccionals, les prestacions de vassallatge, els privilegis monopolistes del senyor, al mateix temps que feia una transformació dels drets territorials o pairals en meres propietats privades. Ara, la *Carta-Pobla* com a tal deixava d'existir, encara que es mantenien vàlids els apartats que al·ludien a les terres emfitèutiques del senyor i a les càrregues inherents a les mateixes.

La posada en funcionament del Decret, tanmateix no va suposar la fi dels conflictes, sinó gairebé tot el contrari. Derivà en unes acalorades discussions degut a les diferents formes d'entendre cadascuna de les parts bel·ligerants el contingut del Decret⁽²¹⁾. Ací tenim, puix, un altre motiu de xoc que a Bétera enfrontà les dues autoritat, la local i la senyorial, encara que amb uns altres matisos.

En virtut d'una interpretació extensiva del text de dit Decret, el 4 d'octubre del 1813, en Lluís Palau, alcalde ordinari de la vila, en nom de l'Ajuntament, va prendre possessió de la Casa-castell del Marquès, *“on te habitació pel seu ús, celler proveït de bota, trulls i d'altres efectes, fent eixir d'aquella als habitants...; amb posterioritat van fer ocupació del Forn Vell i, posant al seu arbitri a altres per menys preus, arrendaren els herbatges..., les tendes i utilitzaren el producte de la pineda i de les llenyes del mont”*. Es podria afirmar que es tractava d'una acció de rescabament pels esdeveniments passats.

Restaurat el règim absolutista, Ferran VII expedí, el 15 de setembre de l'any 1814, una Real Cèdula; tot i que reconeixent la validesa de certa part del Decret, obligava el retorn als seus legítims amos de les terres i possessions que els havien arrabassat i el reintegrament dels fruits i emoluments produïts al temps de la guerra contra els francesos, com a senyors “territorials” que eren.

En Fèlix González de Gomara, procurador del baró de Bétera, va recórrer a la Real Audiència fent súplica de que, amb la pena de dos-centes lliures, s'exigira a l'alcalde de la vila l'acatament de la referida Cèdula i es reintegrés a l'acte tots els bens dels quals l'havien desposseït. No sols es demanava això, també les rendes produïdes, *“i així mateix faça que els veïns i emfiteutes paguen al meu Principal les prestacions, els censos en gra i tots altres que pel seu senyoriu territorial el correspon”*.

L'Audiència de València dictà una providència a favor del Marquès el 30 d'octubre (1814). En compliment de la sentència, es congregaren al castell de Bétera (7 de novembre) l'alcalde i els regidors amb Josep Romeu, apoderat dels bens del baró a Bétera, fent la cessió de la dita Casa-castell amb els seus efectes i dependències, encara que reservant-se la presó situada a la mateixa per pertànyer ara a la jurisdicció del rei. Després d'això, li eren entregats l'hostal i l'anomenat Forn Vell.

De nou hagué de recórrer el Marquès a l'Audiència (14 de novembre) ja que, malgrat allò disposat i complit, no li van fer lliurament de les rendes de diverses possessions, ni les quantitats que l'Ajuntament havia cobrat per l'ús i l'arrendament de les herbes, de la pineda pròpia i perquè els veïns s'havien negat al pagament de les prestacions.

La Sentència no es va fer esperar gaire; el mateix dia de la notificació i sense la menor excusa, s'havia de complir el reintegrament d'allò que estava manat. Immediatament, l'alcalde ordenà el cobrament dels censos d'algunes terres, executades per l'apoderat del Baró, en Josep Romeu. Esta persona exigí als veïns, sota coaccions, el pagament amb el poc o molt de fruits o en espècies que posseïen a les seues cases, duent a terme altres excessos com l'embargament d'algunes terres i d'efectes personals, de la qual cosa va protestar enèrgicament l'alcalde.

Però el problema major esdevingué de com havia de formalitzar-se el pagament de les prestacions degudes des de l'any 1811 fins el 1815. La *Carta-Pobla* estipulava que s'havia d'efectuar mitjançant espècie, però l'Ajuntament plantejava l'extrema dificultat de fer-ho possible així, donat que durant la guerra no van poder els llauradors realitzar la recol·lecció dels fruits. Això fou categòricament refusat pel Marquès fonamentant-se en que, almenys, als anys 1812, 1813, 1814 i l'any llavors en curs de 1815, els llauradors van poder replegar collites per estar lliures de tropes enemigues “ *i haguessen pogut pagar... han pagat alguns i això és una prova de que el qui no paga és perquè no vol*”.

En altre moment de l'expedient, en Fèlix Gonzàlez, anteposava els patiments soferts pel seu Principal en el decurs de la Guerra, minimitzant els del conjunt dels veïns: “*puix se'n dugueren tots els efectes de la casa masia que te a Bétera, li furtaren les mules, les botes i altres més coses, i en la present ciutat fou destruïda la seua casa per les bombes i assaltada pels lladres...*”. Fins i tot l'únic fill del baró i successor seu morí en acte de servei per la Pàtria –com afegia el Marquès–.

Continuà l'Ajuntament reiterant la seua posició. Inclús preparava unes proves documentals que llançaven per terra la potestat pairal del Marquès ⁽²²⁾. Es basaven en tres punts: el senyor de Bétera conduí als *cristians vells* que hi quedares després de l'expulsió morisca (1609) a formar part d'una *Encartació* a la qual no era lícita la seua presència, “*apartant-los així de l'estat i possessions que es trobaven i subjugant-los a unes grans càrregues*” –tot coincidint amb la carta transmesa pel rei el 1780, com hem pogut llegir a un apartat anterior–. La segona raó deia que les *Cartes* tan sols tenien validesa en els llocs enterament despoblats pels moriscos, la qual cosa, en el cas de

Bétera, no va ocórrer. El tercer punt tenia un pes molt decisiu: la *Carta-Pobla* de Bétera mai no va ser presentada a Real Consell d'adragó, condició “*sine quan on*” per a que el rei pogués fer l'entrega als senyorius dels bens immobles deixats pels expulsats, essent així que “*no es deu subsistir ni donar-li força per a l'obligació dels veïns a la contribució d'allò que en la mateixa es tracta*”.

Dissortadament, no va haver temps per a presentar les proves; l'Audiència territorial dictà Sentència definitiva: manava de forma irrevocable que es cobrés les contribucions degudes.

Malgrat això, sí es va arribar a un acord en la forma d'efectuar el pagament. No es faria en espècie sinó deduït en diners. De maig fins a novembre del 1816, ambdues parts elaboraren els comptes: l'Ajuntament, els del valor estimatiu dels censos en gra, el percebut per l'arrendament dels monopolis, el dels delmes i d'altres drets. Per la part del Baró, havia de deduir de la suma total les quantitats no satisfetes a l'Ajuntament per diversos conceptes i les contribucions ja cobrades pel col·lector de la senyoria entre els anys 1813-1815.

En juny del 1817, després d'haver-se liquidat els comptes, la qüestió restà definitivament rasada⁽²³⁾.

Pels fets descrits, fàcilment podem percebre la sensació d'impotència que tant individual com col·lectivament van sentir els veïns en aquells convulsius moments. El lletrat Vicent Ibàñez, qui molt dignament complí la comesa de representar a l'Ajuntament en este procés, tot i que generalitzant l'atmosfera que es respirava en tot el territori valencià després de les lluites contra Napoleó, va vessar unes memorables paraules que justifiquen amb claredat el lògic descoratjament de la població i l'odi vers la persona del Baró. Així es va expressar:

“Estos infelices vasallos que han sido el centro de las rapiñas del enemigo y de la escapada de sus tiros sanguinarios. Estos desgraciados que han sido y son la tropa de nuestra Tropa y el manatíal de nuestros erarios. Y, en fin, estos vasallos

que han sido por todos los términos el sustentáculo de la gran lucha; cuando esperaban conseguir, aunque a fuerza de sudores, pero con algunos tranquilidad, un trozo de pan para alimentarse con sus familias, son los que se ven en la más triste situación que jamás se han visto” ⁽²⁴⁾

LA QÜESTIÓ DELS DELMES (1814)

Quasi al mateix temps d’iniciar-se el plet anterior, es va dur a terme un altre paral·lel, encara que de menor duració, tocant l’anomenat Terç-Delme, que rebien en parts iguals l’arquebisbe i el senyor de Bétera.

L’estiu del 1814, quan pretenia el col·lector de la Baronia cobrar el dret decimal de les collites del terme com cada any, l’alcalde, en representació de l’Ajuntament, s’oposà radicalment que el pagament s’efectués. Als pocs dies aparegué a la premsa ⁽²⁵⁾ l’anunci de la subhasta de l’arrendament del dret, a celebrar en una data propera.

El mateix dia de la convocatòria, en Giner Rabassa de Perellós i Broadas, senyor de la baronia, acudí a l’Audiència Territorial de València per a formalitzar un plet contra el *Concejo*, aportant proves, mitjançant diversos testimonis, de la possessió exclusiva del dret. Per la seua defensa, al·legava l’Ajuntament que el Tribunal que havia de jutjar en esta matèria no era l’Audiència, sinó la Intendència. La raó provenia de que en el dit organisme obrava un expedient inconclús entre el Marquès i el Capítol eclesiàstic de València, sobre el repartiment del Delme, per la qual cosa feia petició d’un apercibiment de segrest de bens, En definitiva, el que demanava l’Ajuntament era que es suspenguessen els tràmits recentment oberts fins a verificar-se a quin organisme competia la causa.

Però l’Audiència va estimar oportú que l’Ajuntament pagués el degut i que, una vegada liquidat el compte, podria acudir on més li calgués.

Els pagaments es satisfieren finalment el 1816, afegits als del plet anteriorment descrit, sense dur endavant cap altre contenció al respecte ⁽²⁶⁾.

EPÍLOG

PUNT FINAL: “LA JUNTA DE MONTS”

Els ressentiments entre les dues parts enfrontades no van amainar, gairebé tot el contrari. Dins la societat beterana va restar present amb més força s’hi cap una reacció antisenyorial que fins i tot perdurà un bon tros de temps més enllà del període que hem sotmès a estudi. Creem molt necessari analitzar, encara que de forma abreujada, els fets esdevinguts amb posterioritat als darrers litigis ⁽²⁷⁾, ja que derivaren en l’aparició a Bétera d’una institució que, en certa mida, suplantava el poder territorial que fins aleshores havia exercit la irreconciliable figura del Baró. En concret, ens estem referint a l’origen de la *Junta de Monts*.

El detonat que va fer revifar nous episodis de confrontació no va ser altre que el de les terres ermes, és a dir, els monts i els espais destinats al pasturatge i a la recollida de l’espart, cosa que curiosament ens recorda al primer litigi que es va mantenir. Les diferents disposicions publicades posteriorment a l’abolició senyorial (*Corts de Cadis*, 1811), en especial la Llei de setembre del 1837, emparaven al senyor de Bétera convertint-lo en amo de totes les terres ermes que hi havia al territori.

No obstant això, l’any 1846, aprofitat el Govern Municipal que en Vicent Dasí Lluesma, nomenat hereu universal per l’anterior marquès –en Giner Rabassa de Perellós i Palafox, mort el 1843– es trobava atenent un litigi amb la marquesa de Serdanyola per la successió del vicle –Dasí no esdevindria Marquès fins el 1851–, va annexionar-se les propietats ermes del terme en resposta a una enquesta presentada per la “*Comisión de Apeo y Deslinde de los Montes Estatales*”. No havent-se produït cap al·legació en sentit contrari, la propietat de les terres ermes va ser atribuïda de manera oficial al

Municipi, emperò fent distinció de dues porcions: “Boalar” i “Dos-Aguas”, catalogada la primera com pertanyent a “propis” y la segona al “comú de veïns”.

Assabentat de la usurpació del seu domini, el Marquès va iniciar les passes legals davant el Govern Civil. El 1852, les gestions haurien de donar com a fruit el reconeixement per part de l’Ajuntament el dret absolut que assistia al senyor sobre aquelles terres, exceptuant-se la de “La Redonda” o Boalar, que havia estat des de sempre qualificada de “propis”.

Però novament sorgiren els problemes. El 1862, el marquès, davant el Govern Civil, demanava el nomenament de guardes jurats per a la custòdia dels monts i pastures ja que els veïns, a més de mostrar una actitud adversa vers la seua persona, feien ús de les propietats sense massa escrúpols. El Governador donà el seu beneplàcit, però, per a sorpresa del propi Marquès, el permís venia acompanyat d’una observació: malgrat li era concedida la reclamació, no li estava reconeguda la possessió del dret que hi pretenia sobre els monts de Bétera. Dos anys després, però, el Govern Civil donava per vàlida la presumpció del domini presentada pel baró i obligava a l’Alcalde respectar i fer respectar la decisió adoptada.

Estava ben clar que els canvis polítics que patí el segle no van ser gens benignes per aclarir la qüestió. La conjuntura social sorgida de la Revolució Gloriosa de 1868 va ser especialment favorable per a les classes populars, situació que va ser utilitzada pel Municipi per a reclamar contra la providència de 1864. El governador signà una resolució el 24 d’octubre del mateix any on, tot revocant l’anterior, conferia la propietat dels terrenys a l’Ajuntament com a bens “propis”. El govern municipal no va torbar-se gaire en convocar una subhasta de les pastures del terme per l’any forestal 1868-1869.

La Restauració borbònica resolgué contra moltes disposicions anteriors i, d’esta manera, el Marquès va poder recuperar el seu dret, malgrat que, per certs impediments legals, no va ser possible la restitució en un grau tan contundent com el que hi estipulava la llei de 1837. Així puix, abans que tornés a girar-se la situació, va emprendre una decisió molt transcendental: la transmissió dels drets inherents al senyoriu territorial entre els veïns de Bétera. El Marquès ho faria mitjançant la venda i

d'una manera molt semblant a la que trenta anys enrera (1858) havia fet en Picassent, sols que en esta ocasió, tot recollint la consigna antisenyorial patida pels seus predecessors i per ell mateix, en Vicent Dasí es negava rotundament que hi hagués una participació de l'Ajuntament. Va ser d'esta manera com, en febrer del 1878, havia de nàixer la *Junta de Monts i Senyoriu Territorial de Bétera*.

©1999, Joan Manuel Pons Campos

NOTES ARXIVÍSTIQUES I BIBLIOGRÀFIQUES:

- (1). **Pérez Aparicio, Carmen.** *Reivindicaciones antiseñoriales en el País Valenciano. De la Segunda Germanía a la Guerra de Sucesión.* ESTUDIS, 24 (Universitat de València 1998), pp.247-279.
- (2). **Reglà i Campistol, Joan.** *Aproximació a la història del País Valencià.* L'Ham, 4. Eliseu climent, editor, València 1984. pp. 124-126.
- (3). **Palop Ramos, José Miguel.** *Hambre y lucha antifeudal. La crisis de subsistencia en Valencia (siglo XVIII).* Madrid, siglo XXI Editores, 1977.
- (4). **Arxiu del Regne de València (A.R.V).** Escrivanies de Cambra, any 1781, n. 148, ff. 17-40.
- (5). **Archivo Histórico Nacional (A.H.N).** Llig. 37.677, n. 2.652 i Llibre 2.059, f. 138.
- (6). **Ruíz Torres, Pedro.** *Del feudalismo al capitalismo: el final de una época.* Historia del pueblo valenciano, Levante editor, València 1988. vol. II, p. 577.
- (7). **Pons Campos, Joan Manuel.** *Aproximación a la población preestadística de Bétera.* SAITABI, 46 (Universitat de València 1996), pp. 380-385.
- (8). **Cavanilles, Antoni Josep.** *Observaciones sobre la historia natural, geografía agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia.* València 1795. vol. I, p. 150.
- (9). **Navarro Galindo, Elvira.** *Geografía agraria de Bétera.* SAITABI, XVIII (Universitat de València 1968), p. 206.
- (10). **Biblioteca Valenciana.** *Pleito entre el gremio de esparteros, alpargateros y el de sogueros de la ciudad de Valencia sobre la compra y transformacion de sogas de Bétera por parte del Gremio de sogueros.* València 1785-1786. 72pp.
- (11). **Biblioteca de la Universitat de València.** Varis 243, n. 13, any 1784.
- (12). **A.R.V.** Escrivanies de Cambra, any 1746, n. 38, ff. 6-8.
- (13). **Arxius de Protocols "Corpus Cristi"**, n. 9.967.
- (14). **A.R.V.** Real Acord. Llibre 64 (any 1769) ff. 501-506; **Giménez Chornet, Vicent.** *Diputats del Comú i síndic Personer.* SAITABI, XXXIV (Universitat de València 1984), p. 92-93.
- (15). **A.R.V.** Escrivanies de Cambra, any 1746; **Branchart, Vicente.** *Tratado de los Derechos y Regalías del Real Patrimonio del Reino de Valencia.* València 1786. vol. II, pp. 13-14.
- (16). **Biblioteca Valenciana.** *Alegación por el marques de Dosaguas...dueño de la baronía de Betera... con los vezinos y ayuntamiento de dicha Baronía sobre pastos yerbas y leña baja de el termino de la misma.* València, Salvador Faulí, 1774, 23pp.; *Informe legal en el plyto que principiaron Bautista y Pablo fuster de andrés... labradores y como á vezinos de la Baronía de Betera y continua el concejo, Justicia y Regimiento de la misma contra el marques de Dos Aguas... sobre uso de pastos.* València, Salvador Faulí, 1774, 39pp.
- (17). **Diario de Valencia.** 20 d'octubre del 1781.
- (18). **A.H.N.** Llig. 6.874, n. 18.
- (19). **A.R.V.** Escrivanies de Cambra, any 1781, n. 184.
- (20). **A.R.V.** Escrivanies de Cambra, any 1810, n. 84.
- (21). **Ardit, Manuel.** *Els valencians de les Corts de Cadis.* Episodis de la Història. Rafael Dalmau, editor. Barcelona 1968.
- (22). **Arxiu Municipal de València.** Manuscrit 6.804, n. 45.
- (23). **A.R.V.** Escrivanies de Cambra, any 1814, n. 121; **Blesa Cuñat, Amparo.** *Aportación al estudio de los pleitos de señorío posteriores al Decreto de 1811.* I Congreso de Historia del País Valenciano. Vol. IV, 1974. p. 253.
- (24). **A.R.V.** Escrivanies de Cambra, any 1814, n. 120, f. 33vº.
- (25). **Diario de Valencia.** Juliol del 1814.
- (26). **A.R.V.** Escrivanies de Cambra, any 1814, n. 121; **Blesa Cuñat, Amparo.** Ob. Cit. P. 254.
- (27). **Montiel Molina, Cristina.** *La propiedad forestal de raigambre señorial en tierras valencianas.* València, Instituto de cultura Gil-Albert, Generalitat Valenciana, 1995. 347 pp.